

літератури” (1907–1912). Фундаментальну в цьому плані шеститомну працю – “Історію української літератури” – не без впливу М.Драгоманова та І.Франка згодом (з 1914 р. до кінця життя) написав, хоч і також не завершив, М.Грушевський.

Теоретичні постулати культурно-історичної школи, різноманітні підходи до розуміння та вивчення усної народної традиційної культури І.Франко застосовував у багатьох лекційно-практичних, організаційних заходах. Наукових реалістичних настанов, порад, рекомендацій щодо збирання фольклорних матеріалів у нього чимало¹⁸.

Отже, І.Франко як представник української фольклористики кінця ХІХ ст. перебував на засадах культурно-історичної школи, сповідував своєрідний методологічний плюралізм: різні методи й підходи до вивчення усної народної творчості та писемної літератури, але такі, що забезпечували науковий, об’єктивний, усебічний аналіз, ураховували національну специфіку мистецьких явищ і зовнішні впливи, дозволяли простежити генезу твору, його трансформації, жанрову своєрідність, естетику, мовне багатство, закоріненість у соціально-економічне життя “народу, що вгору йде”. Тому очевидно, що, аналізуючи діяльність ученого в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., враховуючи значні теоретичні здобутки і збирацький доробок, можна цілком слушно ставити питання про фольклористичну школу І.Франка¹⁹.

¹⁸ Див.: *Франко А.* Діяльність Івана Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С.465–469.

¹⁹ *Дей О.* Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко та його оточення. – К., 1981. – С.12.

Олександра Пилипенко

ОПОВІДАННЯ ГАННИ БАРВІНОК: ТЕМАТИЧНИЙ СПЕКТР

Вісімдесят років її нібито не існувало для українського читача. 1927 р. вийшла у світ збірка вибраних творів із передмовою В.Чубинського, а далі – мовчання. Здавалося, її оповідання нікому не потрібні, отож їх не перевидають, їм не присвячують літературно-критичних студій. Вона – начебто не самотня письменниця, а лише “додаток до великого митця”, маріонетка, суцільна ремінісценція з Марка Вовчка. Відтоді як чергову українізацію згорнуто і на творчість багатьох майстрів пера накладено заборону, радянські літературознавці не порушували питання про місце Ганни Барвінок у письменстві ХІХ ст., обмежившись визначенням тематики її творів: “...присвячені темі селянського життя і тяжкій долі жінки. Деякі оповідання пройняті сентиментальністю й ідеалізацією суспільних відносин на селі в 2-й пол. ХІХ ст.”¹.

Та й нині, маючи видання сімнадцяти оповідань разом зі збіркою біографічно-літературознавчих матеріалів (зокрема й листами І.Пулюя до Олександри Білозерської), здійснене 1998 р. до 170-річчя від дня народження письменниці, ім’я її все ще пов’язують здебільшого з ім’ям її чоловіка Пантелеймона Куліша, чия слава певною мірою змусила Ганну Барвінок лишатися в тіні, як у настанові апостола Павла: “Жінки, коріться своїм чоловікам, як Господеві” (Ефес. 5:22). Утім, саме Куліш допоміг дружині-письменниці винести її творчий доробок за межі домашнього письмового столу: 1860 р. в альманасі “Хата” вперше з’явилися її оповідання “Лихо не без добра” та “Восени літо”².

¹ *Українська літературна енциклопедія.* – К., 1988. – Т.1. – С. 144.

² Див.: *Барвінок Г.* Збірник до 170-річчя від дня народження. – К., 2001. – С. 12.

Але сучасний читач має змогу переконатися в універсальності тематичного спектру її оповідань. Навіть більше: він матиме можливість виявити у творчому доробку письменниці і християнську проповідь про подружні стосунки, і екскурс у слов'янську міфологію, і початки модерністичної естетики, і зародки гасел, проголошених Кларою Цеткін, і філософію *Femina melancholica*, й українське бачення “Декамерона”. І все це — одна й та сама рука, одна й та сама голова... але не одне й те саме серце, адже філософію Ганни Барвінок сміливо можна назвати філософією серця. “Глава в человѣке всему — сердце человѣческое”, — стверджує Г.Сковорода³. А чи не ілюструє Ганна Барвінок його слова у своїй літературній творчості?

Б.Грінченко називав свою сучасницю Ганну Барвінок “поетом жіночого горя”, визначаючи сльози як наскрізний настрій її оповідань. Сльози — і ніякого виходу. Сльози — і смирення. Сльози — і любов Агапе. Чоловік героїні — безпросвітний п'яниця. Або тяжко хворий. Батьки стають на перешкоді шлюбу. Коханий-москаль вирушає в похід, чекати на нього доведеться чотири роки. Парубок морочить дівчині голову, а сам і не думає про весілля. Або ж кохає одну, а одружитися мусить з іншою, бо так складаються обставини. На слабкі плечі героїні лягає важким тягарем її ж власна жіноча доля.

Отже, Ганна Барвінок — проповідниця песимізму? Аж ніяк. Чимало оповідань презентує шлях закоханих *per aspera ad astra*. Але перемогу здобуде лише та, яка до кінця витримає випробування долі, та, яка не впаде в спокусу грошима, не погодиться на шлюб, щоб тільки не зостатися в дівках.

Традиційно ілюстрацією типу жінки сильної, жінки вірної, українки-Пенелопи вважають оповідання “Перемогла”, а оповідання-репортаж “Праправнучка Баби Борця” зараховують до творів “несамостійних”, “стенографічних”, а отже — маловартісних, невдалих. Інтерес читача до подібних творів часто гальмує негативна оцінка авторитетного критика.

Б.Грінченко закидав письменниці надмірне “намаганнє до об'єктивізму”, фольклористичність тексту⁴. Але саме в цьому малопродуктивному інтерв'ю (адже героїні-оповідачці так і не вдалося отримати в достатньому об'ємі інформацію про славетну прапрабабу своєї сусідки) з вуст Марусі Горбоносики звучить, хоча й боязко, і лише де-не-де цілком переконливе, зміщення акценту “сильна — слабка стать”.

Платон представляє людську душу як віз, запряжений парою коней⁵; коні уособлюють покірливість, оскільки вони мають тягти той віз, зазвичай такий важкий, — і, допоки людина живе, вона має відчувати біль від вуздечки, яка щосили вривається їй в уста. І якщо “чоловічі коні” виявляються такими сильними фізично, що здатні одного дня позбавити себе всього, що тримає їх біля цього возу, “жіночим коням” це зробити важче. Жінка кориться своєму чоловікові — почасти згідно з настановами апостола Павла, почасти через матеріальну неспроможність існувати самостійно, — але більшість жінок підсвідомо ототожнюють справжнє кохання із самовідданістю, виконанням усіх бажань (або й примх) чоловіка; доходить і до того, що ці бажання потрібно вгадувати ще задовго до того, як вони виникають. Такими ми бачимо багатьох героїнь Ганни Барвінок, письменниці, що понад усі чесноти ставила “сумирність жінки, що горіла “отображеним светом” від свого чоловіка, дивну істоту служення ідеалу”⁶. Натомість “Праправнучка Баби Борця” — то аж ніяк не “відбиток” світла, а жінка самодостатня, цілісна і, звичайно, любляча. Але, на жаль, її душа не відкривається до кінця...

Знайомство оповідачки з Марусею тривіальне, як і перші спроби встановити контакт; проте патріархальне уявлення про жінку виключно як хранительку родинного вогнища в їхній одвертій бесіді дає тріщину — невелику, але досить помітну й виразну — уже

³ Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни // Твори: У 2-х т. — К., 1961. — Т.1. — С.238.

⁴ Грінченко Б. Поет жіночого горя // Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. — С.379.

⁵ Платон. Федр. Діалоги. — К., 1999. — С. 309.

⁶ Сікиринський О. В. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902–1911 рр. — О., 1928. — С. 6.

тоді, коли Горбоносиха приходить у гості з картоплею. Хвора жінка з такою важкою торбою, що й чоловік ледве доніс би, жінка, у якої всі її болячки “так виразно говорили на її мученім лиці”, лагідно й дотепно вітаючись із подругою, не забуває нагадати, що та має справу не просто з якоюсь бабцею, а з представницею Борецького роду, і що будь-яка дія з боку праправнучки Баби Борця — то спроба довести людям і насамперед собі самій те, що вона — особистість непересічна і в жодному разі не дозволить застосувати будь-який шаблон в оцінці її власних людських рис. Ганна Барвінок одразу дає своїй унікальній героїні нову, модерну оцінку, суть якої полягає насамперед у... відмові оповідачки-“інтерв’юєрки” слухати “гомерівщину”, сентиментальні, до того ж досить-таки стандартні монолози літньої сусідки “про сім’ю і... любові, як се повсюдно роблять наші молодіці й баби, тільки зачепити їх життє”⁷. До речі, в оповіданні немає жодного натяку на вік оповідачки, а отже, не можна це зацікавлення подружнім життям приятельки трактувати ні як вияв юнацької нетерплячості, ні, навпаки, як “постбальзаківську” перенасиченість “ділами сердечними”. Річ ось у чому: допитлива “баринечка” інтуїтивно відчуває, що стара як світ історія Марусі Горбоносихи — всього-на-всього лаштунки, за якими ховається принципово відмінна, глибинніша драма, що викликає захоплення; і саме це невідоме, якщо до нього дістатися, здатне викликати набагато сильніші переживання, ніж те пересічне, що обиватель уже знав із чийогось досвіду.

Одного чудового дня, після довгих невдалих спроб звернути розмову в бажане русло, ці лаштунки раптом падають — і перед нами постає Баба Борець, відома на весь світ майстриня і силачка, яка задовго до Марусино народження визначила її світогляд, заклала в її свідомість і підсвідомість програму, надзвичайну за своєю силою і часовою універсальністю. “Давид перемагає Голіафа” — Баба Борець без ані найменшого вагання виступає супроти огидного велетня: “Давай, каже, руку!” — люде помліли, глядячи... Дала руку, він здавив, — тільки пучки знать; вона здавила, — кров з-під нігтів свиснула. Він як струсоне її — навколішки посадив. Всі люде обімліли. Вона ж його як придавила, дак шия й голова ввійшли межі плечі, і земля під ним угнуласть. Там і поховали сердегу” (202).

Образ героя, який протистоїть хаосові, мороку в усіх його можливих проявах, наявний у культурі різних народів; прикладів можна наводити безліч — Ра перемагає у двобої Апопа, Беовульф — велетня-людожера, Трістан — дракона з ведмежою головою, рогами, зміїним хвостом і лускатим тілом, а потім — велетня Ургана, кавказькі богатири — однооку потвору Жалмауз-кемпір, Іван Котигорошко — змія, що зазіхнув на його братів і сестру... Але в ході складання цього нескінченного списку виникає закономірне запитання: чому так мало героїв жіночої статі? Невже жінка не гідна такої великої місії — звільняти світ від нечистої сили? Справді, для того, щоб боротися з утіленням хаосу, вона має володіти бодай примітивними знаннями з магії, але навіть тоді їй заборонено діяти самій; вона або навчає чоловіка, або ж наділяє його часткою своєї чарівної сили (зокрема, у жінки головна роль в організації втечі у казці “Яйце-райце”, аналогом якої є кавказька казка “Гайніжамал”). Лише російська казка про живу воду і молодильні яблука засвідчує теоретичну перемогу Синьоочки над Іваном-Царевичем: поєдинок закінчується проханням останнього про помилування⁸. (До цього образу звертається С.Руданський у поемі-казці “Цар Соловей”: золотокрила царівна питає царевича, що прийшов її сватати, чи буде він з нею битися, чи миритися)⁹. Ганна Барвінок наполегливо шукає в українській міфології подібні випадки: “Борець!.. Скільки в нас було борців між жіноцтвом у нашу гірку давнину!.. Так, або як інше, знай боролись вони за власну, та й за нашу будучину... Хто се збагнув і збагне?..” (202).

⁷ Барвінок Г. Праправнучка Баби Борця // Барвінок Г. Збірник до 170-річчя від дня народження. — С. 198. Далі, цитуючи це видання, зазначаємо в тексті сторінку.

⁸ Толстой А.Н. Русские народные сказки. — М., 1956. — С.144.

⁹ Руданський С. Цар Соловей // Співомовки, переклади та переспіви. — К., 1985. — С. 346.

Варто звернути увагу на те, що “інтерв’юєрка” хоча й усвідомлює, що цей зв’язок із героїчним минулим, який раптово відновився в Марусиній розповіді, увірвався, але відчуває аж ніяк не розчарування: вона скоріше дивується з того, що сусідка, яка так пишається своїм походженням із Борецького роду, не хоче розповідати далі, – адже чим можна переконати людину у вірогідності факту, як не достатньою кількістю представленої інформації?

Проте, таке почуття подиву свідчить про певну обмеженість психології оповідачки. Вона не свідомо того, що свої Борецькі корені Горбоносиха вже довела. Виявляється, вона не протилежність своєї прапрабаби-супержінки, а її логічне довершення, не інертний “душеприкажчик свого чоловіка”¹⁰, а Особистість. Кожне слово, сказане нею, слово спонтанне, а не виважене у філософських роздумах, переконує читача в її силі – у силі власній, не пов’язаній із генетикою; іншими словами, якби не була її прабаба Борцем, чи дозволила б собі Маруся опустити руки? У цьому легко пересвідчитися, якщо уявити собі оповідання без розповіді про сутичку на ярмарку.

Лагідна, працьовита, щира і надзвичайно оптимістична, Маруся Горбоносиха жодним чином не порушує світової гармонії, – навпаки, вона, ніби Каріатида, підтримує небо, з’єднуючи його із землею. Її сила – у Богові, на якого вона не просто сподівається, а й в усьому прагне догодити Йому. У Святому Письмі багато рядків присвячено праведникам, але для Марусі найвищу силу мають слова царя Давида у Псалмах: “Відчиніте мені брами правди, – я ними ввійду, буду славити Господа!” (Пс. 118:19). Жінка не просто сліпо вірує в Нього – вона усвідомлює свою унікальність у Його очах, знає, що вона стоїть набагато вище від будь-кого, хто її оточує; про це вона каже без пафосу, щиро і просто: “а я, баринько моя, лебідонько, я така, як овечка: щоб сповнялось і велось у людей так, як і в мене” (202). Це не похвальба, не пиха і не самореклама. Маруся справді хоче відчинити брами правди; її прагнення доходить до того, що вона раз у раз ніби заглядає у щілину, прорізану в тій брамі, – і бачить своїми духовними очима дійсність.

Вона знає, чому немає вже на землі велетнів. Упевнена, що Господь перестав наділяти своїх дітей дивовижною силою лише через те, що вони здатні використати її лише на зло. І центр цього зла – у “царях природи”, у чоловіках. Їхня фізична перевага над жінками дає підстави задирати носа, знущатися з дружини, потроху вселяючи в неї комплекс меншовартості і позбавляючи її віри в те, що вони, жінки, нічим не гірші від славетної Баби Борця...

Слава Богу, – веде далі Маруся, – що чоловік її прабаби не був Борцем, а то б і їй дісталось! Баба Борець має, на думку старої, велику заслугу перед людством, оскільки їй удалося поставити на місце одразу двох представників “сильної статі”. Та й сама Горбоносиха певною мірою перемагає синів Адама, узявши на плечі дві міри картоплі, хоча її здоров’я не дозволяє їй перевантажувати себе; так нівелюється і фізична перевага чоловічої половини планети.

Чому ж героїня, маючи таку силу, не чинить ніякого опору своїй долі? Чому дозволяє своєму чоловікові зневажати її старість і немічність, в’їдливо жартувати про те, що, мовляв, кобець літає по її душі, безсоромно говорити їй: “Через яму та на другу гляну”? Чому Каріатида лише ставить запитання: “Нащо нас Бог таких сотворив?” – і при цьому ніби й далі відчуває насолоду від присутності свого судженого? Хто така Горбоносиха, як би сьогодні її означили: феміністка чи сповідниця “канонічного” шлюбу? Чи вона – мазохістка? А може, потенціал, який закладено в неї, деформувалася під гнітом подружнього життя? Адже рядки з народної пісні, цитовані в оповіданні, свідчать саме про таке розпорощення природної сили, що їй було дано кожній дружині й матері:

¹⁰ Сікириський В. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902 – 1911 рр. – О., 1928. – С.17.

Не травиця ноги спутала,
Не росиця очі вибила:
Спутало мене замужжечко,
Невірне моє подружжечко. (196, 199)

І раптом Ганна Барвінок підносить читачеві сюрприз. Приємний він або не дуже — питання дискусійне. Але авторка, нарешті, припиняє дошкуляти читацькому заголові різними здогадками, натяками, добром “рекомендованої літератури” до заданої теми тощо. У діалозі з’ясовується, що Маруся Горбоносиха налаштована *феміністично*. Ще в дитинстві вона чула легенду про те, як святий Петро благав Ісуса Христа, щоб на землі владарювали жінки. Що відповів йому Син Божий, ніхто не знає, але схоже, що Він поставився негативно до цієї ідеї, і наслідки цього — у теперішньому патріархаті.

Героїня “Праправнучки” не уникає опору ставевим чоловічим домаганням: нескінченні спроби “виконати свій обов’язок перед природою”, з одного боку, є спробою реалізації материнського інстинкту, притаманного Великій Матері — матріархальному божеству; з другого боку, занадто часто запліднення асоціюється зі статевою експлуатацією жінки чоловіком. І хоча прямої вказівки на таку експлуатацію в оповіданні немає, але байдужість Тимка Горбоноса до кволої дружини є свідченням того, що вона для нього була всього лишень джерелом сексуальних утіх — адже коли вона була молода і здорова, він кохав її до нестями: “Якби сю дівчину, і худоби мені не треба, — вгорнув би в кожушину та й поніс” (204).

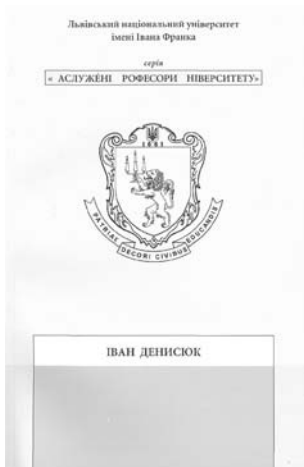
Але Маруся у своїх гірких роздумах сягнула далі, ніж більшість інших жінок: вона, поборниця Божого закону, — жодних сумнівів щодо написаного в Біблії у неї навіть бути не могло, — запитує у свого духовного наставника, чому у Святому Письмі *допущено помилку*: “...чого воно так, що не той бере гору, в кого *серце правіше*? (Курсив наш. — О.П.) Не сказав мені нічого й піп...” (205). Горбоносиха не просто переконана в тому, що в жінки “серце правіше”, — вона *знає* це, спізнала цю правду життя на власному досвіді. Істина не може бути феєричною — вона на те й істина, що людина відчуває її на собі. Та якщо це — істина, то що ж тоді пишеться в Біблії? І жінка, яка все життя підлаштовує себе під Євангеліє, раптом починає підлаштовувати Євангеліє під себе... але не задля гріха, не задля самопіднесення, а лише з метою захисту, який цілком закономірно їй належить.

Оповідь Марусі, з одного боку, “про її власну боротьбу з життям”, а з другого — “про міць жіночого закохання”, засвідчує, що жінка ця і романтична, і переконана реалістка, і бунтарка, феміністка і водночас покірлива, консервативна; вона, здавалося б, знає все на світі, а проте не може знайти відповіді на найпростіше запитання. Такі протилежні риси більшість письменників не могли поєднати в одній особистості, тому розкидали їх по різних персонажах — ними, скажімо, ставали коханки, як це було в “Трістані та Ізольді” (Ізольда Злотокоса й Ізольда Білорука), бальзаківській “Шагреневій шкірі” (Теодора і Поліна), “Золотому горщику” Е.Т.А. Гофмана (змійка Серпентина й земна дівчина Вероніка). Їхні герої перебували по черзі у двох світах — реальному і вигаданому; Маруся Горбоносиха не могла собі дозволити такої розкоші, тому обидва світи для неї злилися в один, такий суперечливий, мозаїчний і водночас одноманітний, обивательський. Отож виникає потреба провести паралель, вибудувати (умовно) спільний часпростір для жінки з глухого села і величних героїв класичної європейської літератури (зауважимо, що саме чоловіків). Сила праправнучки Баби Борця в тому, що вона, квола стара жінка, спроможна перемагти будь-кого з чоловіків, типологічно подібних до того ж Трістана, Рафаеля, Ансельма — хоча б тим, що вижила, не втративши своїх природжених чеснот (власних чи “успадкованих” із Борецького роду) і в такому світі, не ділячи його навпіл, а намагаючись привести в рівновагу все, що викликає непорозуміння, несприйняття. Наскільки їй це вдалося — судити читачеві. Г.Сковорода змальовує надію як

жінку, що тримає якір¹¹. І Баба Борець, і її праправнучка шукають у житті добру пристань. Одна знаходить її в тому, що прилюдно змагає чоловіка фізично, інша – у тому, що перемагає його чистотою свого серця, силою свого кохання і здатністю ще раз і ще раз прославити собою свій Борецький рід, навіть якщо ця її силу не буде поціновано. Вони обидві різні прояви досконалості жінки (кожен із нас у поняття “досконалий” вкладає власне визначення), але обидві – то втілення тієї надії, що кидає якір там, де жіноцтво може зійти на берег без остраху.

¹¹ Сковорода Г. Начальная дверь ко християнскому добронравію. – Зазначене видання. – Т.1. – С.24.

Наші презентації

Іван Денисюк / Упоряд. і вступ. ст. Я.Гарасима. – Львів, 2004. – 48 с.

Біографічний нарис і вибрана бібліографія доктора філологічних наук, професора кафедри української фольклористики ім. акад. Ф.Колесси та кафедри української літератури ім. акад. М.Возняка Львівського національного університету ім. І.Франка Івана Овксентійовича Денисюка з нагоди присудження йому звання “Заслужений професор ЛНУ ім. Івана Франка”.

Микола Лисенко у спогадах сучасників. – У 2 т. – К.: Музична Україна, 2003.

У двотомному виданні (упорядкування, передмова та коментарі Р.Пилипчука) уміщено спогади про великого українського композитора, фольклориста і педагога, громадського діяча Миколу Лисенка. Ці тексти друкувалися в збірниках, журналах і газетах як в Україні, так і за її межами, а деякі зберігалися в архівах і наукових установах у рукописному вигляді. Зібрані спогади збагачують уявлення про життя і творчість великого композитора, новими фактами поповнюють його наукову біографію.

